

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԱԻՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Մարսիլահայ մտաւորական՝ Ստեփան Պօղոսեան, իր «Թուղթիկ Ակնարկ Մարսէլի Հայ Գաղութի Պատմութեան Վրայ» 2005ին լոյս տեսած գեղակազմ եւ բովանդակալից հատորով՝ ստանձներ է պարտականութիւնը, կորուստէ փրկելու Մարսէլի եւ Շրջակայքի երեք շրջաններու 1620-1720, 1850-1922 եւ 1922-2000 տարիներու հայութեան հաւաքական կեանքին պատմութիւնը:

Հեղինակը, բախտաւորութիւնը չէ ունեցած հայկական վարժարան մը յաճախելու եւ իր մայրենի լեզուն սորված է իր խանդաղատ ծնողներէն որոնք յաջողորն են իր սրտին մէջ դնել սէրը եւ հաւատարմութեան զգացումը հանդէպ մեր ազգային, բարոյական եւ իմացական արժէքներուն: Փոքր տարիքէն սկսեալ ան մաս կազմած է Մարսիլահայ կեանքին եւ տասնամեակներու ընթացքին, ան մշտարթուն ականատեսը եղած է իր աչիքն առջեւ պարզուած ազգային կեանքին, եւ իր հասուն տարիքին որոշած է թուղթիկ յանձնել իր վկայութիւնը՝ խոնարհամիտ եւ պարկեշտ գրողի մը նախանձախնդրութեամբ:

Այս 500 էջանի հատորը, որ արգասիքն է երկու տարիներու իր մեղուաջան աշխատանքին, ոչ միայն պատմութիւնն է Մարսիլիոյ հայ համայնքին ռզորումներուն, սիրագործութիւններուն, տագնապներուն, յաջողութիւններուն եւ ընկրկումներուն, այլեւ երախտալից յիշատակարանն է բոլոր այն նուիրեալներուն, որոնց անմնացորդ ջանքերով եւ գոհողութիւններով կազմուեցաւ համայնքը, բարգաւաճեցաւ եւ պահեց իր գոյութիւնը, եւ հակառակ օտար լեզուի մը եւ բարբերու ոտնձգութիւններուն՝ տակաւին կը պահէ եւ կը պահպանէ իր հայ ինքնութիւնը:

Հեղինակը, օգտուած է հայ եւ օտար սակաւաթիւ աղբիւրներէ եւ տարեցներու հետ խօսակցութիւններէ: Տիկ. Արփի Միսաքեան ազնուօրէն իր տրամադրութեան տակ դրած է «Ճառաջի հաւաքածոն»: Զեռք անցուցած է Մկրտիչ Փորթուգալեանի Մարսէլ հրատարակուած «Արմէնիա շարաքաթերթէն քանի մը թիւ միայն: Հնարաւորութիւնը չէ ունեցած օգտուելու Փարիզի Ազգային Մատենադարանէն, ուր պետական օրէնքով, Ֆրանսայի մէջ տպուող ամէն հրատարակութեանէն օրինակ մը պարտադիր է դրկել:

Առաջին շրջանի (1620-1720) հայ գաղութին՝ Մարսէլի վաճառաշահ նաւահանգիստին մէջ կը հանդիպինք Ջուղայեցի հայ վաճառականներու որոնք յոյն եւ հրեայ առեւտրականներու հետ կը վարէին Օսմանեան Թիւրքիոյ եւ Պարսկաստանի առեւտուրը եւ եւրոպա կը ներածէին քամպակ, մետաքսեղէն, համեմներ, գոհարեղէն եւ թանկագին քարեր: Անոնք առեւտրական կապեր կը պահէին տեղացի վաճառականներու հետ եւ գրասենեակներ ունէին: Հաւանական է որ անոնցմէ ոմանք Մարսէլ հաստատուեցան եւ տարիներու ընթացքին ձուլուեցան քնիկ ժողովուրդին մէջ: Հետաքրքրական է գիտնալ թէ ինչպէս այդ ձեռներէջ շուղայեցիները Մարսէլ հասան Սուէզի ջրանցքին բացումէն առաջ 1869ին:

Այս շրջանին կը հանդիպինք նաեւ երեսնացի Ոսկան վարդապետին իր Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի տպարանով:

Երկրորդ շրջանի Մարսէլի Հայ Գաղութը (1850-1920), մինչեւ 1914 թուականը, կը բաղկանար շուրջ հինգ հարիւր հայերէ, որոնք ապաստան գտած էին փախչելով Թիւրքիոյ մէջ Համիտեան

ջարդերէն եւ ոմանք ալ եկած էին մերձաւոր Արեւելէն: Սահմանափակ տեղեկութիւններ միայն կարելի եղած է գտնել Եօքը տասնամեակներու պատմութենէն: Զգացուած է կարիքը, որպէս համայնք կազմակերպուելու: Գաղութը ունեցած է իր Ազգային Միութիւնը, Գաղութային Խորհուրդը, Տիկնանց եւ Երիտասարդաց Միութիւնները եւ Հ.Բ.Ը.Մ.ի Մարսիլիոյ մասնաճիւղը 1910ին: Լոնտոնարեակ Յարութիւն Մաքսուրովի քարերարութեամբ եւ մասնակցութեամբ խումբ մը յարգելի ազգայիններու, 1882ին կը հաստատուի Մարսէլի առաջին մատուոնը՝ իր հոգաբարձական կազմով եւ շարք մը եկեղեցականներ իրարու կը յաջորդեն մինչեւ Գրիգորիս Եպիսկոպոս Պալաֆեանի Մարսիլիոյ Գաղութին Առաջնորդ նշանակումը:

Այս շրջանէն կը հանդիպինք նաեւ Վանի Արմենական կուսակցութեան հիմնադիր Մկրտիչ Փորթուֆալեանին (1885-1921), որ կը հիմնէ Հայոց Հայրենասիրական Միութիւնը, որուն նպատակն էր «Տանկահայաստանի մէջ մտցնել վարչական քարենորոգումներ»: Արմէնիա անունով իր հրատարակած շաբաթաթերթով ան սատար կը հանդիսանայ համայնքի մշակութային եւ հասարակական կեանքին մինչեւ իր մահը:

Առաջին Աշխարհամարտի պարտադիր զօրակոչին եւ Մարսէլի հայ երիտասարդութեան զինուորագրութեան առթած մղձաւանջին եւ Մեծ Եղեռնի մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներուն՝ կսկծանքէն ետք, ազատ անկախ Հայաստանի վերածնունդը 28 Մայիս 1918ին ցնծութեամբ կը տօնուի Մարսիլիոյ քովանդակ հայութեան կողմէ:

Այս շրջանին կը զուգահեռօք Վենետիկի եւ Վիեննայի Միութարեան

հայրերուն հայագիտական, մատենագիտական գործունէութեանը բեղուն վաստակը, ինչպէս նաեւ, ԺԹ. դարուն երկրորդ կիսուն՝ հայ ժողովուրդի ազգային եւ ընկերային զարթօնքին յաջորդող արեւմտահայ (Պոլիս-Իզմիր) եւ արեւելահայ (Թիֆլիս-Մոսկուա) մշակութային եւ գրական զարթօնքին, երբ, ֆրանսայի եւ ռուսիոյ մէջ զարգացած երիտասարդ հայ մտաւորականներ՝ երկու նակատներու վրայ՝ աղետաւորակները յղկեցին եւ ստեղծեցին երկու գեղեցիկ գրական լեզուներ (արեւմտահայերէն եւ արեւելահայերէն) եւ երկու հայադրոշմ գրականութիւն:

Հեղինակը հմտօրէն կը ներկայացնէ Մարսիլահայ նոր գաղութին (1920-2000) ազգային, եկեղեցական, մշակութային, կրթական, ընկերային, կուսակցական կեանքին դիմայեղումները՝ յանախ իրենց պայծառ եւ երբեմն ալ մոռալ գոյներով:

Յուզումով կարդացի Մեծ Եղեռնէն մազապուրծ ազատած, ֆրանսական նաւերով Մարսէլ հասած հայ բնկորներուն առաջին օրերու ահաւոր պայմաններուն, տաժանակիր աշխատանքին եւ իրենց մաքրամաքուր պատիւով ապրած կեանքին մասին: Քէմք Օտտօ գաղթականին մէջ՝ տեղւոյն Տիկնանց Բարեսիրացի, Հայ Կարմիր Խաչի, ՀԲԸՄին Տիկիներուն եւ երիտասարդացի միացեալ ճիգերով կը հաստատուի գաղթականի կարգապահութիւնը, առողջապահութիւնը, սննդառութիւնը, մաքրութիւնը եւ մանուկներու կրթութիւնը: Տիկնանց Միութիւնը կը նպատակադրէ. ա) իրենց սեռակիցներուն եւ այրիներուն վրայ հսկելով հայ ընտանեկան սրբութիւնը եւ պատուախնդրութիւնը անեղծ պահել: բ) նիւթական օժանդակութիւն ընձեռել

օգնութեան կարօտ հիւանդներու, այրիներու, որբերու եւ անկար ընտանիքներու:

Եկուորները իրենց ճակտին իրտինքով եւ հայու յատուկ ինքնաշարժանով շուտով բարելւեցին իրենց կենսամակարդակը եւ փարատեցին տեղացիներու հասկնալի մտավախութիւնները եւ դժկամակութիւնը: Քէմք Օտտօն պարպուեցաւ եւ ամէն հայ ընտանիք իր տունն ու գործը ունեցաւ: Բայց, պապենական հողին կարօտը մնաց սիրտերուն մէջ: Եւ վառ պահելու համար յիշատակը Մայր Հայրենիքին՝ կազմեցին իրենց հայրենակցական, վերաշինաց եւնոր մակդիրներով իրենց հայրենի հողերուն անունները կրող շուրջ երկու երկվեցեակ Միութիւններ որոնք երկու սերունդ պահեցին իրենց աշխոյժ կենսունակութիւնը եւ ջերմեռանդօրէն գործեցին՝ ամուր կապուած մեր ներկայ հայրենիքին:

Գիրքին այս բաժինին մէջ, համապարփակ ձեւով ներկայացուած են համայնքի հաստատումին եւ կազմակերպումին աշխատանքները: Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Հարաւային Ֆրանսայի Էքսիաժնական Թեմին եւ Ազգային Առաջնորդարանի կազմութիւնը եւ Պալաքեան Սրբազանին առաջնորդական, եկեղեցական, կրթական բոլորանուէր գործունէութիւնը: Թեմին մէջ պաշտօնավարած հոգեւորականներու կենսագրութիւնները, հայ կաթողիկ եւ բողոքական համայնքներու գործունէութիւնը, Մարսիլահայ կեանքը նախա-եւ յետ պատերազմեան տարիներուն, ՀԲԸՄի գործը, Ապրիլեան եղեռնի ոգեկոչումը, Նահատակաց Յուշարձանի կանգնումը, ներգաղթը, ֆրանսահայ երիտասարդութեան հայրենասիրական գործունէութիւնը, Հայ Դատ, Արցախեան Պահանջատիրու-

թիւն, Հայաստանի երկրաշարժը, Մշակութային, Գեղարուեստական կրթական գործունէութիւնը: Յաւելուածի բաժնին մէջ զետեղուած են վաւերագրական բնոյթ կրող յօդուածներ, որոնք լոյս կ'արձակեն կարգ մը ցաւալի դէպքերու վրայ:

Գիրքը կարդացի մեծ հետաքրքրութեամբ եւ հպարտութեամբ, յարգանքի եւ համակրանքի անխառն զգացումներով Մարսիլահայ ազգակիցներուս հայապահպանումի անդուշտանքներուն եւ հայրենասիրութեան: Ծանօթացայ պատուական հայերու, որոնք անձնուիրաբար ծառայած են իրենց ազգին բարոյապէս եւ նւիրապէս:

Ընթերցումիս աւարտին, աչքիս առջեւն է անոնցմէ լուսաւոր դէմքը Պալաքեան Սրբազանին որ հրաշքով երկու անգամ թիւրքին եաթաղանէն ազատեցաւ ու իր ամբողջ կեանքը նուիրեց հայ Ազգին եւ Եկեղեցիին: Կը մէջքերեմ Մարսէլլի Սրբոց Թարգմանչաց Մայր Եկեղեցիի օծման առթիւ, 22 Հոկտ. 1931ի հովուական քանգէն իր ոգեշունչ պատգամը «Մի յուսահատիր, քաջաւոր եւ քաջ անյողդողդ տարագիր հայորդի, քաջ անվհատ եւ արի եղիր, եթէ կ'ուզես իրր ազգ ու ժողովուրդ ազգերու հսկայ արիսպագոսին մէջ քու ուրոյն տեղդ ունենալ, փոյթ չէ թէ տկար, աղքատ եւ ուժասպառ ու թափառական, քայց առջուն վաղուան յոյսով եւ հաւատով եւ աննկուն կամքով՝ չի մեռնելու եւ ապրելու համար:»

Ստեփան Պօղոսեանին՝ Վարժք կատար այս արժէքաւոր հատորին համար: Հայ Սփիւռքի պատմութիւնով հետաքրքրուող պատմագիրը մեծապէս պիտի օգտուի այս աշխատասիրութեան:

ԿԱՐՊԻՍ ԵՍԱՅԵԱՆ